

צווח ר' ינאי: טיהרתם את היולדות!

היריון במקצת – ולד במקצת

תרצה מיטשם

בספר ויקרא, פרק יב באים דיני היולדת: חובתה בהבאת קרבן וקביעת התקופה לימי טומאתה ולימי טהרתה לפי מין הוולד. הנחות ספר ויקרא הן, כנראה, לידה בתום תשעה חודשי היריון, ולד חי ורגיל בצורתו ושמינו ברור. ליתר דיוק, היריון בשלב מתקדם, שמין העובר ברור וצורת פניו מופרת כצורת פני אדם. מבחינה ריאלית, הניח ספר ויקרא לחז"ל עניינים רבים לבירור ולהגדרה. חז"ל ייחדו מאמץ ראוי לעניין ב'פרק המפלת' – במשנה, בתוספתא, בתלמוד הבבלי ובתלמוד הירושלמי וכן ראש 'תזריע' בתורת כהנים. כוונתי במאמר זה לגלות את עקרונות חז"ל בקביעת ההגדרות של ולד בהפלות, בשלבים השונים של ההיריון.

הרי לא מהיבט אחד דנו חז"ל בעניין, אלא הם ניסו לפרשו ולבררו מבחינות רבות: ימי טומאת האישה או כנידה או כילודת; ימי טהרתה התלויים במין הוולד; חובתה בקרבן לידה ופיטורה ממנו; זכות הבכורה לְפָא אחרי ההפלה; פיקוח נפש; טומאת מת של העובר או שלייתו ואבלות. כל נושא יסודו בהתפתחות מסוימת של העובר. במקורות אפשר לזהות קווים שונים בהגדרות אלו ומתברר, שאין הגדרה אחת לכל מקרה אפשרי. באילו מקרים היו חז"ל מוכנים לכנות אישה מפלת, שתוצר ההפריה הוא בגדר בר־נש ושהיא היולדת הנזכרת בספר ויקרא יב, החייבת בדיני יולדת על כל דקדוקיהם? וכיצא בהם הוולד. האם קיימים מצבי־ביניים, שבהם המפלת הוחזקה אישה הרה, אלא תוצר ההפריה אינו בגדר ולד, ועובדה זו משפיעה על מידת חובתה בדיני יולדת? האם יש תוצאות לקביעות אלו שעה שברור לנו לפני ההפלה, שתוצר ההפריה לא יוכל להיות ולד גמור וקיים?

בדרכה לקבוע הגדרת ולד, משנת נידה (פרק ג) מבחינה בין סוגים שונים של תוצר

* תודתי לקרן The Social Sciences and Humanities Research Council על התמיכה במחקרי זה.

הפריה על-פי עקרונות שונים. אפשר לפרטם בדרך זו: (א) הפלות שיש בהן ספק, אם מדובר בתוצר הפריה או בכעין וסת, כי ההפרשה והצורות שבה אינן מעידות עדות ברורה על קיום היריון: חתיכה (ג), (א), כמין קליפה, שערה, עפר, יבחושין אדומים (ג), ב רישא) וכמין דגים וחגבים, שקצים ורמסים (ג, ב אמצע) — וזאת אף-על-פי שהמונח 'המפלת' מעיד, לכאורה, על משהו שהוא יותר מדם מחזור; ¹ (ב) הפלות שיש בהן צורה של בעלי-דם חם — בהמה, חיה, ועוף. לפי ר' מאיר, או שיש בהן מצורת-האדם, לפי חכמים (ג, ב סיפא); (ג) הפלות של שפיר (amniotic sac), שאף-על-פי שהשפיר סימן מובהק הוא להיריון באישה (לפי משנת בכורות ג, א), אין בשפיר אלא מים, דם, או גנינים, המוגדרים כחתיכות בשר ללא צורה (משנת נידה ג, ג רישא); ² (ד) הפלות של שפיר מרוקם (שם ג, ג סיפא), דהיינו, שפיר שבו העובר המתפתח נראה כצורת בר-נש; (ה) הפלות של סנדל, שהוא ולד שנלחץ על-ידי תאֹמו או שתהליך הנמק התפשט עליו או על עובר יחיד שנפטר וצורת הפנים נמחקה לפחות במקצת ³ (שם ג, ד); (ו) הפלות של שליה, שהיא הסימן המובהק להיריון בבהמה גסה; (ז) הפלות עד ארבעים יום ועד בכלל למן ההפריה, שאינן בגדר היריון (שם, ג, ג וכן משנת בכורות ח, ז); (ח) הפלות מיום ארבעים ואחד, שיש בהן ספק-היריון ספק-מחזור.

בין ההבחנות הללו, לכאורה, יש סתירות או לפחות חזרה או כפילות, למשל: הגדרות הזמן עד ארבעים יום, או מארבעים ואחד יום, ודאי חלות גם על הפלות שאין

- 1 לא ייתכן שהמשנה מתכוונת למחזור רגיל ולצורות השונות של קרישי דם וכדומה בהפרשה אלא מדובר במקרה שמחזור האישה מתאחר. בספרות עתיקה ממצרים ומיוון ובספרות מימי-הביניים יש מרשמים לזירוז מחזור שהתעכב. הסיבה הפשוטה לעיכובו היא היריון, והמרשמים גרמו להפלה מוקדמת במקרים המוצלחים ובמקרים הטראגיים — למות האישה. ראה: J. Riddle, *Contraception and Abortion from the Ancient World to the Renaissance*, Cambridge, Mass. 1992, pp. 46–56; 74–107
- 2 יש להניח, שהתנא של משנת נידה חלוק על התנא של משנת בכורות, או שקביעתו כסימן בכורות אינה קביעה מוחלטת. כלומר, יש סוג שפיר שהוא סימן לוולד וסוג אחר שאינו סימן. אפשרות אחרת, שהגדרת המונח 'שפיר' שונה בשני המקורות. השווה דברי רש"י במסכת בכורות מז ע"ב, ד"ה שפיר לדבריו במסכת נידה כא ע"ב, ד"ה שפיר.
- 3 הסנדל הוא: fetus compressus: א: fetus papyraceous והוא תאֹם שנפטר בשלב התפתחותו וכבר יש לו צורת אדם. תאֹמו ממשך להתפתח ולוחץ עליו. בשל כך, הסנדל נלחץ עד שלפעמים פניו מעוכות וקשה להכיר בהן צורת-אדם. סוג אחר של סנדל הוא העובר שנפטר, אך שלא נולד עד שתהליך הנמק מתפשט ושוב קשה להכיר שיש לו צורת-האדם. ראה: K. Benirschke & P. Kaufmann, *Pathology of the Human Placenta*², New York 1990, pp. 490–684. הקשיים בתלמודים הנוגעים למעמד הסנדל קשורים להנחה, שתמיד יש עובר נוסף, שיכול לקבוע את עצם הלידה ואת מעמד האם כילדת. אמנם במעשה שבא לפני ר' ינאי נראה, שהסנדל עובר יחידי וכן במשנה. ראה: ירושלמי נידה פ"ג ה"ד (נ ע"ד) ובבלי נידה כה ע"ב—כו ע"א.

בהן אפילו ספק־היריון (א), או על הפלות שיש בהן היריון ודאי, אלא מעמד תוצר ההפריה בספק (ב; ג). ייתכן שמי ששנה את ההגדרות התלויות בצורת תוצר ההפריה לא שנה את ההגדרות התלויות בימים. יש להעיר שעל־אף ההתפתחות המהירה והדראמאטית של העובר בשבועות הראשונים של ההיריון, אין סימן מובהק להבחין בין היום הארבעים ליום הארבעים ואחד ובוודאי לא הבחנה בראייה ללא מכשיר אופטי שעה שמדובר בעובר שכל גודלו 20–27 מ"מ מראשו לזנבו.⁴ נראה לי, שהמספר ארבעים נבחר בגלל חשיבותו, בין בתורה (ימי המבול; זמן שהותו של משה בהר סיני; תקופת הטומאה והטהרה של יולדת זכר; שנות נדודי בני ישראל במדבר) ובין בספרות הרפואית (זמן יצירת הוולד).⁵

קביעת עצם ההיריון לא הייתה פשוטה בימ־קדם. אף היום, אם נסתמך על שיטות טבעיות, יש תקופה ארוכה של ספק בין הביץ לווידוא ההפריה.⁶ היעדר המחזור נחשב בין הסימנים הראשונים להיריון אך אינו סימן מוחלט. חז"ל העדיפו לקבוע היריון 'משייודע עובר', לפי משנת נידה א, ד. תוספתא נידה (א, ז) מוסיפה פסוק להגדיר תקופה זו 'כמשלושה חודשים', כלומר התקופה שבה הוכר היריונה של תמר. לפי חישוב זה, האישה אינה בחזקת מעוברת למרות היעדר המחזור שלוש פעמים, וקיום סימנים אחרים (גודל הכרס, בחילות, עייפות, שינויים בשדיים וכדומה), עד שהעובר התפתח כ־84–87 יום, דהיינו, עד שגודלו 80–90 מ"מ מראשו עד זנבו. אמנם, יש להעיר, שפְּאִי הקרומים העוטפים את העובר חיוניים מתאי העובר עצמו והם יכולים להתפתח זמן־מה לאחר פטירתו.⁷ בשל כך, בהיריון, שלכאורה נמשך שלושה חודשים, עשוי העובר להתפתח פחות ממשך זמן זה. לפי המחקרים האחרונים, כשישים ושישה אחוזים מן ההפריות סופם הפלה,⁸

4 אמנם, יש סימן הבחנה אחד, דִּי ברור, בין ימים 40–42 לימים 44–46 מן ההפריה והוא הפרדת אצבעות היד זו מזו, שקודמת, ביומיים עד ארבעה ימים, להפרדת אצבעות הרגל זו מזו. אך גם בין המומחים יש חילוקי דעות ברבר קביעת הגיל המדויק של העובר. ראה: Marjorie A. England, *Color Atlas of Life Before Birth — Normal Fetal Development*, Chicago 1983, pp. 18; 171–170

5 ראה, למשל: H. King, 'Making a Man: Becoming Human in Early Greek Medicine' in: G.R. Dunstan, *Becoming Human in Early Greek Medicine*, London 1992, p. 15 שם.

6 אף כיום, יש שלבים שונים עד לווידוא ההיריון: (א) אפשרי; (ב) ייתכן; (ג) ודאי. ההיריון ניכר בוודאות כשאפשר למשש את איברי העובר או כשהאישה מזהה בוודאות את תנועותיו. כמובן, שלב זה הוא דִּי מתקדם. היום, בדיקות מתוחכמות מאפשרות את וידוא ההיריון אפילו לפני היעדר המחזור. ראה: M. F. Myles, *Textbook for Midwives*¹⁰, Edinburgh 1985, pp. 78–80; F. G. Cunningham, P. C. MacDonald & N. F. Grant, *Williams Obstetrics*¹⁸, Norwalk, Conn. 1989, pp. 12–20

7 ראה, למשל: H. J. Huisjes, *Spontaneous Abortion*, New York 1984, pp. 37–42

8 ראה: H. J. Huisjes, *ibid*, pp. 4–5; H. J. Huisjes & T. Lind (eds.), *Early Pregnancy Failure*.

ולרוב, הפלות מוקדמות מאוד למן ההפריה ועד למועד הצפוי למחזור החודשי (כשבועיים) או שבוע-שבועיים לאחר מכן. הפלות אלו הן בגדר 'מחזור מאוחר' ורובן אירעו ללא ידיעת האישה על עצם קיום ההיריון — שהרי כשהסימנים האחרים של ההיריון מסופקים, הדימום עשוי להידמות לדימום של וסת רגילה (אולי שונה מעט בכמות הדם). עד השבוע השישי להפריה כשהעובר או קרומו מתפתחים עוד וגודל העובר 22–30 מ"מ מראשו לזנבו,⁹ ההפלה מלוּוּיית בדימום חזק יותר מדימום במחזור, בצירים ובדרך כלל, בקרישי דם ובחתיכות. ההפלות האלה הן בתוך ארבעים הימים שבהם האישה אינה חוששת לוולד. כנראה, נתנו חז"ל משקל-יותר לספק משנתנו לאפשרות של קיום היריון. ייתכן, כי לא רק הספק הפיזיולוגי השפיע על החלטתם, אלא גם הרצון להקל בדינים התלויים בקביעת היריון באישה ובקביעת תוצר ההפריה כוולד.¹⁰ אם קובעים, שהאישה אינה חוששת לוולד אִזי דיני היולדת אינם חלים עליה כלל. חזקת היריון עשויה לגרום למעמד יותר חזק לתוצר ההפריה ואילו ספק-היריון עשוי לגרום למעמד פחות חזק לתוצר ההפריה, דהיינו, שלא יחשב ולד. ואולם, אפשר, שסימנים שונים של היריון יתחילו להופיע ויש מן הנשים שבוודאי הרגישו בכך. קביעת ארבעים יום שקבעו חז"ל, התעלמה אפוא מנשים אלו ומווידואן בעצם ההיריון.¹¹ אם כן, חז"ל יצרו מצבי-ביניים, שבהם האישה ההרה אינה בגדר מעוברת ותוצר ההפריה אינו בגדר ולד. בשבוע השביעי או השמיני, השפיר גדל ונראה מחוץ לכיסוי הבשרי של פנים הרחם. עד כה כל התפתחות העובר אירעה בתוך *decidua capsularis*, דהיינו, כעין כיס שסביבו תאי פְּנים הרחם. מִצְדוֹ האחד השליה מתפתחת ומצְדוֹ האחר העובר וקרומו מתנפחים כלפי חלל הרחם. במקום אחר זיהיתי אותו כ'חתיכה' הנוכרת במשנת נידה ג, א.¹² במשך הזמן הסיסים (*villi* [לאטינית]) בצד חלל הרחם נעלמים

New York 1990, p. 1; L. Regan, 'A prospective study of spontaneous abortion' in: R. W. Beard & F. Shapiro (eds.), *Early Pregnancy Loss*, London 1988, pp. 24–25 והביבליוגרפיה שם.

- 9 ראה: אינגלנד (לעיל, הערה 4), עמ' 18.
- 10 למשל, בעניין קרבן לידה ואכילתו ובעניין טומאת מת ושמירת זכות הבכורה לְקָא אחרי הפלה שכזו.
- 11 לפי עדותן, נשים רבות יודעות על עצם קיום ההיריון בשלב מוקדם מאוד: יש שטוענות, שמן הרגע של ההפריה, יש שלמן השרשת הביצית המופרית בפנים הרחם, בערך 6–8 ימים לאחר הביוץ, ויש שכאשר המחזור נעדר. אחרות אינן מבחינות בקיום ההיריון עד לתקופה מאוחרת יותר. הנשים שמבחינות סומכות על 'הרגשות' פיזיות ואחרות שאת חלקן קשה להגדיר. מובן, אם כן, שהטקסט הערוך בידי גברים, מתעלם מעדותן בעניין הזה, ובעניין וסתות, שיש בו תוצאות בקשר להתנהגותן, יש רשימה ארוכה של סימנים המופיעים לפני הווסת. מצב מקביל מתואר ביוון הקדומה בקשר להבדל שבין נשים לגברים בעניין הכרת עצם קיום ההיריון. ראה: קינג (לעיל, הערה 5), עמ' 11–12.
- 12 ראה: תרצה זכורה מיטשם, 'משנת מסכת נידה עם מבוא — מהדורה ביקורתית עם הערות

ובחודש הרביעי של ההיריון נשאר השפיר ללא סיסיו.¹³ עד לשלב זה יש לחתוך את החתיכה שהופלה כדי לאבחן מה שיש בה. למן זמן זה, אפשר שבהפלה הוא יצא בשלמותו וייראה כשפיר הנזכר במשנת נידה ג, ג. אם העובר התפתח במשך כל התקופה עד להפלה, הוא מרוקם וגודל שלייתו כבר טפח.¹⁴ רק למן היום השמונים וארבעה ואילך יהיה אפשר להבחין במין העובר.¹⁵ חז"ל קבעו במקרה של ספק-זכר, ספק-נקבה שהאישה תשב לזכר ולנקבה, דהיינו, י"ד ימי טומאה שמא העובר נקבה וכ"ו ימי טהרה שמא העובר זכר, ואין ימי טהרה יותר משלושים ושלושה יום ליולדת זכר.¹⁶ בכל מקרה שחז"ל קבעו, שהאישה תשב לזכר ולנקבה, אין בעיניהם ספק, שהיא יולדת מדאורייתא, שהרי רק ליולדת יש ימי טוהר. תוספתא נידה ד, ה מוסיפה את הדיון של ר' חנינא בן גמליאל על המחלוקת שבין ר' מאיר וחכמים אשר ליצירת גלגל העין של הבהמה הדומה לגלגל העין של האדם, דהיינו, שכוונת הביטוי 'צורת-האדם' היא אפילו צורה אחת, או פרט אחד, של הפנים. שם ד, ז שנו 'צורת פנים שאמרו — אחד מכל צורת הפנים חוץ מאוזניים'. כנראה, הביטוי 'צורת-פנים' הוא מסורת אחרת של הביטוי 'צורת-האדם' שבמשנתנו. אך אין במסורת הזאת כדי להבהיר את משנתנו.

שם ד, י, מפרשים שפיר מרוקם על-פי תיאורו של אבא שאול, תיאור, שלפחות בחלקו הוא מדויק מבחינה ריאלית. שם ד, יב, ר' יהושע חולק על חכמים, ולפי דעתו שפיר שאינו מרוקם גם הוא ולד. יש להניח, שר' יהושע מקבל את המושג שהשפיר, בכל צורה שהיא, מעיד על ולד, כי הוא תוצר הפריה. יש רשימה של עובדים ותוצרי הפריה פגומים ודינם שם ד, טו :

בריית גוף שאינו חתוך ובריית ראשו שאינו חתוך — אינו ולד, יד חתוכה ורגל חתוכה הרי זה וולד. יד אטומה ורגל אטומה אינו וולד. גוף אטום אינו ולד. איזה הוא גוף אטום? כדי שינטל מן החי ויחיה — הרי זה ולד: מן החי וימות אינו ולד.

כוונת המילה 'חתוך' היא צורה מופרת, שיש בה חלקים, למשל, רגליים וידיים לגוף

כנוסח, בפרשנות ובעריכה ופרקים בתולדות ההלכה ובריאליה, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של האוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"ט, עמ' 248–257.

13 ראה: J. P. Lavery, *The Human Placenta – Clinical Perspectives*, Rockville, Maryland: 1987, pp. 26–39

14 השליה מגיעה לגודל טפח (8–10 ס"מ) בשבוע החמישה-עשר. ראה: בנירשקה וקאופמן (לעיל, הערה 3), עמ' 335–340.

15 ראה: אינגלנד (לעיל, הערה 4), עמ' 891. והדבר מתאפשר רק למומחים ובעזרת מכשירים אופטיים. חוששתי, שבימי קדם נקבע מין העובר, בשלבים מוקדמים מאוד, על-פי קיום הזנב העוברי. כשהזנב העוברי נעלם העובר נראה יותר נקבי.

16 משנת נידה ג, ג-ו וכן בתלמוד. ראה: ירושלמי נידה פ"ג ה"ג (נ ע"ג).

או אצבעות ליד או לרגל. יש להעיר, שתופעות כאלה קיימות ויש מהן שניתן לזהותן.¹⁷ להבחנות שהיו במשנתנו, התוספתא מפרשת 'צורת-אדם' כפרט אחד בפניו של העובר; היא מביאה את דעתו של ר' יהושע, ששפיר שאינו מרוקם, הרי הוא סימן ודאי של היריון, ולד הוא; ומוסיפה מקרים ודאיים של הפריה, שאינם רגילים בצורתם ואינם נחשבים ולד; ומקרים אחרים, הלא-רגילים, שאמנם נחשבים ולד. הכלל שם ד, טו חשוב, כי הוא מביע עיקרון שלא ראינו במשנתנו: אילו היו נוטלים מאדם רגיל חלק מסוים מגופו והוא עוד יכול להמשיך לחיות, עובר שחסר חלק זה הוא בגדר ולד. כלומר, יכולת הקיום קובעת שהעובר ולד ואי-יכולת הקיום קובעת שאינו ולד. יש להדגיש, שמדובר בעובר שאינו שלם בגופו, אך לאו דווקא לוקה בפגם העשוי להמיתו. מבחינה ריאלי, אין קשר מוחלט, בכל מקרה, בין פגמים שאינם מאפשרים חיים לצורת הוולד החיצונית.

גם פרשת 'תזריע' בתורת כהנים מוסיפה לביור ענייננו ומשני צדדים: (א) מצד האישה — מי היא יולדת: דהיינו, בת-ישראל או גיורת היולדת לידת נרתיק (ולפי ר' שמעון גם לידה קיסרית — יוצא דופן — ודעתו זו נמצאת אף במשנת נידה ה, א); (ב) מצד הוולד — מה הוא ולד, דהיינו, חי או מת, נפל שמינו ברור (בהסתמך על 'וילדה זכר' ויקרא יב, ב), סנדל, שלייה, שפיר מרוקם, והיוצא מחותך (בהסתמך על 'כי תזריע וילדה' — כל זרע שתלד). העיקרון 'כל זרע שתלד' מוגבל בהמשך (פרשה א, ז) על-ידי המושג 'מצורת-האדם'. קביעה זו מוגבלת עוד כששואלים על 'בריית ראש' או 'בריית גוף', שאינו חתוך ושיש לו שני גבים ושני עמודי שדרה,¹⁸ שהרי בהסתמך על 'וטמאה שבעת ימים... ובשמיני ימול' (ויקרא יב, ב-ג) מצמצמים את מושג תוצר ההפריה ליצור ראוי ל'בריית נשמה' — שרק הוא בגדר ולד. בסיכום, בתקופת התנאים יש מושגים רבים ושונים להגדרת ולד והם תלויים: במשך ההיריון; בצורת-האדם (מה היא ובמה היא מתבטאת); בסימני היכר של היריון (דהיינו, שלייה, ולדעת יחיד, אף שפיר); במין ברור ובמידה מסוימת, ביכולת להתקיים ולחיות.

מה קורה כשמושג אחד להגדרת ולד (למשל, משך היריון) סותר את משנהו (למשל, היכולת להתקיים)? העובדה שיש תוצאות הלכתיות בתחומים אחרים, כמו טומאה וטהרה של המפילה ומעמד הוולד הבא אחרי ההפלה (אם הוא בכור אף לכוהן), מוסיפה חשיבות לדין. כצפוי, במסכת נידה נדרשים לענייני טומאה וטהרה. במקרים שמין הוולד אינו ידוע, תשב האישה גם לזכר וגם לנקבה — מטילים עליה

17 נדמה שניתן לפרש חלק מן הפגמים על-ידי התופעה *acardia*, שהיא בעיה במחזור-הדם בקריון-תאומים, הגורמת להיווצרות ראש ללא גוף או גוף ללא ראש; או על-ידי ליקויים בהתפתחות חלקי גופו של העובר בשבוע השלישי כאשר חבל הטבור מתחלק מן התאים שמהם תפתח השלייה, *body-stalk defects*; ותיכנן גם הידבקות חלקי העובר לקרומי, *amniotic bands*

18 ניתן לפרש את התוספתא על-פי מסורת זו, שהעניין הוא במקרים שונים של תאומים זהים, שלא נפרדו לגמרי ונשארו מחוברים בצורות שונות.

חומרי הזכר וחומרי הנקבה. כשקיים ספק אם היא מפילה, היא תשב לזכר ולנקבה ולנידה, דהיינו, שאין לה ימי טוהר כלל. בדרכם לגלות את המניעים של ר' מאיר, שהמפלת כמין בהמה חיה ועוף טמאה וטהורה כדין יולדת (ירושלמי נידה פ"ג ה"ב [נ ע"ג-ע"ד], בבלי נידה כב ע"ב-כד ע"ב), חיפשו האמוראים מדרשים ונדרשו לצורת העין, למקומה בפנים ולצבעה וכן לדרך הליכתה של בהמה. הם התקשו, במיוחד, במפלת צורת עוף (דמות עורב) שתיחשב יולדת וכן התקשו, על דעת חכמים, בעניין 'מצורת האדם' ובמפלת יצור, שגופו בהמה ופניו אדם, למרות שידעו, שקיומם של יצורים אלו אינו אפשרי. צורת הפנים הייתה חשובה לקביעתם, ואין פלא, שהרי אם 'מותר האדם מן הבהמה' יש להניח, שהוא משכמו ומעלה.

ומכאן, למקורות הקשורים לענייננו בתלמודים. אנו שונים (ירושלמי נידה פ"ג ה"ב [נ ע"ג]): 'דמר ר' יסא בשם ר' יוחנן כולו אדם ופניו בהמה — אינו וולד, כולו בהמה ופניו אדם — וולד הוא'. פירוש מדויק ל'כולו בהמה' או 'פניו בהמה' קשה לקבוע. חלק מן התיאורים של חז"ל בקשר לצורת הנפלים היו ריאליים למדי. אין כאן מקום להאריך אלא להעיר, שמתקשה אני לפרשם על-פי הריאליה, אבל ייתכן שאפשר לפרשם על-פי דמיון. יש להדגיש, שתיאורים של פגמים קשים בצורת הוולד יכול שייעשו על-פי התרבות, השפה והתקופה, ולא תמיד יוכלו להיתרגם לתרבות אחרת ולתקופה אחרת.¹⁹ אנו שונים (ירושלמי נידה, שם): 'אמר ר' יסא בשם ר' יוחנן: לא סוף דבר כל הסימנים אלא אפילו אחד מן הסימנים ואילו הן הסימנים: המצח והגבינין והעין, והאוזן והלסת והחוטם והזקן וגומת הזקן'.²⁰ אף-על-פי שסימנים אלו בפנים, קשה לדעת, אם מדובר על נוכחותם בלבד או אף על צורתם המקובלת והיו מחלוקות בעניין זה. אנו שונים בהמשך:

רבי בא, ר' ירמיה בשם רב: דברי רבי עד שיהו כל הפנים דומין לאדם ודברי חכמים אפילו אחד מן הסימנים ודברי ר"ש בן יוחי אפילו ציפורניו... אמר רבי בא ר' חייה רובה אזל לדרומא. שאלון ליה ר' חמא אבוי דר' הושעיה ובר קפרא: כולו אדם ופניו בהמה מהו? אתא ושאל לרבי. אמר ליה צא וכתוב להן אינו וולד. אמר רבי ירמיה נפק זוגא לבר. שאלון ליה ר' חמא אבוי דר' הושעיה ובר קפרא — שתי עיניו טוחות מהו? אתא ושאל לרבי א"ל צא

19 שתי תלמידותיי, שאנה רוז ויעל אנטבי, הסיקו בעבודה סמינריונית, שכל עובר בעל מום קשה במיוחד בפנים עלול להיחשב בעל-חיים כביטוי הרחקה. וכן הרעיון אצל: Susan Sontag,

Illness as Metaphor, New York 1976; idem, *AIDS and Its Metaphors*, New York 1990

20 בבבלי נידה כג ע"ב, יש רשימת סימנים הדומים לסימנים שהוצעו בירושלמי: 'אמר ר' ירמיה בר אבא אמר ר' יוחנן: מצח וגבינים והעינים, והלסתות וגבות הזקן עד שיהו כולם כאחד, רבא אמר חסא מצח והגבן והעין והלסת וגבת הזקן עד שיהו כולם כאחת ולא פליגי הא כמ"ד כל צורת הא כמ"ד מצורת מתיבי צורת פנים שאמרו אפילו פרצוף אחד מן הפרצופין חוץ מן האוזן למימרא דחד נמי סגי...'

וכתוב להן אינו וולד. אמר רבי יוסי בי ר' בון: רבי כדעתיה — דרבי אמר עד שיהו כל הפנים דומין לאדם.

רבי, לשיטתו, פסק, שבמקרה שכולו אדם ופניו בהמה ובמקרה שעניו טוחות — אינו ולד. במקרים שלהלן הוולדות אינם יכולים לחיות מחוץ לרחם יותר משעות מעטות — אם אמנם יכולים הם לחיות. (שם):

פניו ממוסמסות מהו? רבי יסא אמר איתפלגון רבי יוחנן ורבי שמעון בן לקיש: ר' יוחנן אמר — אינו וולד. רבי שמעון בן לקיש אמר — וולד הוא. אמר רבי זעורה (!) (לה) [צ"ל: לא] דרבי יוחנן אמ' אינו וולד כל דכן אלא אינו ולד להושיב את אמו ימי טוהר אבל וולד הוא להושיב את אמו ימי לידה. רבי יוחנן אמר בשם רבי ינאי — ירכתו אטומה — אינו וולד. רבי יוחנן אמר בשם רבי יוסי בי רבי יהושע — טיבורו אטום — אינו וולד. רבי יוחנן אמר בשם רבי זכאי — נקובתן אטומה — אינו וולד. רבי זעירה (!) בשם גידול — גולגלתו אטומה אינו וולד.

טענת ר' זעורה, שכוונתו של ר' יוחנן בקביעה 'אינו וולד', היא ש'אינו ולד להושיב את אמו ימי טוהר אבל וולד הוא להושיב את אמו ימי לידה', יוצרת מצב-ביניים הן של הוולד הן של אמו. כנראה, מצב זה נוצר כחומרה מדרבנן למנוע את האפשרות של עברה בקשר לטומאת לידה ובקשר לטומאת האם בימי טוהר אם תראה דם. ר' יוחנן עצמו לא הגביל את דבריו ושמא זו חומרה של ר' זעורה בעניין טומאה וטהרה להוסיף על תקנת בנות ישראל שהביא בבבלי נידה סו ע"א. ר' זעורה הגביל את דברי ר' יוחנן ולעומתו רבי דורש שכל הסימנים צריכים להיות בפניו של העובר כדי שייחשב ולד. בדומה לעניינים הלכתיים אחרים, במבט ראשון לא תמיד ברור מה קל ומה חמור, אם העובר אינו ולד, אינו אמו פטורה מקרבן לידה ואינה טמאה טומאת לידה, אלא טומאת נידה בלבד (קולה). אמנם קולה יכולה להסתיים בחומרה. במקרה שהדימום נמשך שלושה ימים מעבר לשבעת ימי נידה, דבר שעלול לקרות כשמדובר בהיריון של חודשים מספר, האישה תהיה זבה (חומרה). ואולם, אם קובעים שהעובר ולד וקביעה זו, לכאורה, חומרה, האישה תקבל ימי טוהר וסופה קולה.

אשר לסנדל, שהוא (לפי פירוש אחד) עובר שנפטר בשלב מוקדם בהיריון ותאמו המשיך להתפתח ולגדול ולחץ עליו, או הוא עובר יחיד שמת במשך ההיריון ותהליך הנמק התפשט לפני לידתו עד שצורת הפנים נמחקה והוא נדמה לסנדל. על-אף המאמר בירושלמי נידה פ"ג ה"ד (נ ע"ד) 'אין סנדל אלא שרצו חי ואינו יוצא עם החי אלא עם המת', דהיינו, שהוא תאום, המשנה והדיונים על סנדל מעידים, שסנדל יכול להיות עובר יחיד. בהמשך הסוגיה שם, אנו שונים: 'נמנו עליו (=על סנדל) רבותינו לומר והוא שיהא בו מצורת האדם'. ואחר-כך על פסק זה — ר' ינאי וגם ר' חנינה צווחו 'סיהרתם את היולדות', דהיינו, אישה המפלת סנדל לא תיחשב יולדת, אלא אם

יש לו 'מצורת-האדם'. כפי שתיארנו לעיל, תהליך הנמק יכול למחוק את צורת הפנים, אך עדיין אפשר לזהותו כתוצר הפריה.

מה בדיוק הפריע לר' ינאי ולר' חנינה? על מה הם צווחו? ודאי בעיניהם הפסק, שצריכה להיות צורת-פנים בסנדל כדי שייחשב ולד, סתר את לשון הכתוב בספר ויקרא. הרי ברור להם, שסנדל, אפילו בלא צורת-פנים, אף הוא תוצר הפריה ובגדר ולד. צמצום זה של רבי והצמצומים השונים של חכמים אחרים שהזכרנו לעיל, לא היו ראויים לדעתם של ר' ינאי ושל ר' חנינה. שמא הם חששו לחובתה של האישה בהבאת קרבן, שמא למצבה בימי טומאתה ובימי טהרתה. רק אם לא היה ולד אחר, תאום, עמד לפנייהם קושי, שהרי ולד אחד קובע בקשר לקרבן, ומינו — בקשר לימי טומאה וימי טהרה, אלא אם יש ספק. מה הם המניעים של חכמים אלו, שצמצמו את המקרים שבהם הוולד לא יהא ולד ואמו לא תהא יולדת על-פי המקרא? במסכת נידה אנו מוצאים תשובה חלקית בדברי ר' זעורה, המפרשים את דברי ר' יוחנן — בכוחו של ולד שאינו ולד גמור להושיב את אמו ימי טומאה, אך אין בכוחו להושיבה ימי טהרה. לא היה בימיו קרבן לידה, וטומאת האישה וטהרתה היו עיקר. זאת ועוד: יש התייחסות שונה ומשונה ליצור שהוא ודאי תוצר הפריה.

התייחסות זו מקבילה, במקצת, לוויכוח הסוער בימינו בקשר להפלה מלאכותית, אם תוצר ההפריה הוא ולד למן רגע ההפריה, או אם הוא חלק אינטגרלי מאמו ועל-כן חייו תלויים אך ורק בבחירתה. מהו מעמד תוצר ההפריה ומעמדה של האישה היולדת אותו? אם אין הוולד ולד ממש אין אמו אינה יולדת ממשית. בספרות התלמודית, העוסקת בהפלות טבעיות, עיקר העניין היה בטומאה ובטהרה. אמנם היום, בעזרת הטכנולוגיה, לעתים קרובות, אפשר לאבחן עופר פגום בצורתו ואילו הייתה הפלה טבעית העופר לא היה נחשב ולד על-פי התלמוד. האם במקרה כזה מותר להפיל אותו בכוונה תחילה? עד כה, רוב רובם של הדיונים בענייני הפלה מלאכותית נוגעים לעניין 'רודף' ולבריאות האם. ושם הצמצומים של החכמים יכולים לשמש כעת נימוק נוסף בדיון הזה.

בתקופה המודרנית, עניין ההפלה המלאכותית תופס מקום עיקרי בדיונים על זכויות האישה ושליטתה בגופה. הגדרת הפלה מלאכותית כוללת עקרונות מספר: (א) כוונתה של האישה להפסיק את ההיריון; (ב) רשותה לעשות כך ללא הפרעה מצד גורמים חיצוניים ובהם בן-הזוג; (ג) גישה חופשית לשירותי הבריאות כדי שמומחים יבצעו את ההפלה בדרך הבטוחה ביותר, ככל שאפשר.²¹ הניסיון היחיד,

21 עניינים נוספים שנתלכו בדיון, למשל: תשלום מובטח לביצוע ההפלה; ניתוק הקשר בין ביצוע ההפלה והצורך בניתוח כריתת החצוצרות כדי שהאישה לא תצטרך לבקש הפלה נוספת; טיפול מתמשך, כולל טיפול פסיכולוגי, במידת הצורך, ולפי רצונה של האישה; והשאלה אם קיימות בכלל זכויות האב בזרע, לפני יציאת הזרע לאוויר העולם. בין הפוסקים קיימים חילוקי דעות הנוגעים לפרט האחרון, בעניין זכותה של רותי נחמני בביציות המופרות והמוקפאות, נגד רצונו של בעלה לשעבר, דני נחמני.

שמצא תמיכה בין המקבלים את הגישה שאינה מגבילה את זכויות האם, הוא בהגבלת ביצוע ההפלה לתקופה מסוימת בהיריון, למשל: לפני אפשרות קיום הוולד מחוץ לרחם (עד כשישה חודשים). ההסכמה הכללית היא, שמוטב לבצע את ההפלה בשלב האפשרי המוקדם ביותר.

במקורות שעסקנו בהם, עד כה, אין כדוגמת ההפלה המלאכותית שבימינו. אנו שונים במשנת אהלות ז, ו: 'האשה שהיא מקשה לילד — מחתכין את הוולד במעיה ומוציאין אותו אברים אברים מפני שחייה קודמים לחייו. יצא רובו, אין נוגעין בו שאין דוחין נפש מפני נפש'. במשנה זו יש כוונה להפסיק את ההיריון אך מדובר בשעת הלידה עצמה — רחוק ממושג ההפלה המודרנית. אף במסכת ערכין (סוף פרק א) ז ע"א, יש כוונה להפסיק את ההיריון כדי שלא יהיה עינוי דין לאישה היוצאת ליהרג. חוששים, שמא תלד לאחר מיתתה וטומאתה תגרום לניוולה. הרעיון להקדים את ביצוע ההפלה לשלב מוקדם נמצא בפסקי ההלכה אף-על-פי שמותר להרוג את הוולד הרודף כל עוד רוב ראשו או רובו לא נולד. הפוסקים המחמירים נדרשים לסכנת האם בלבד ולא למצב העובר, לטבעו או ליכולתו להתקיים. אם מתברר, שהעובר רודף לפני שעת הלידה, מוטב לבצע את ההפלה באותה שעה, אם הדבר יפחית את הסכנה לחיי האם, שהרי עד לארבעים יום העובר כ'מיא בעלמא' (על-פי יבמות סט ע"ב וכן משנת נידה ג, ז), עד לשלושה חודשים האישה אינה בחזקת היריון (על-פי נידה א, ד) ועד לשישה חודשים בערך, הוולד אינו יכול להתקיים מחוץ לרחם. ההסכמה הכללית היא, שהפלה בכל שלב שהוא אינה בגדר רצח. חששות למצבו הפיזי או השכלי של העובר הגיעו אף הם לכלל ביטוי בספרות הפסק. למשל, יש פוסקים המתירים הפלה עד החודש השביעי, אם העובר לוקה במחלה חשובת-מרפא, למשל, טי-זאקס.²² אם כן, הפוסקים לקחו בחשבון את מצב האם במשך ההיריון ואפילו את מצב העובר. האם יש מקום להוסיף לדיון ההלכתי את הדיון בתלמודים על עובר פגום עד כדי כך שצורתו אינה צורת וולד, ולהתיר במקרים האלה הפלה מלאכותית?

בעיות רבות כרוכות בשאלה זו. (א) האם מותר להקיש מהפלה טבעית להפלה מלאכותית ועניין הכוונה מבדיל ביניהן? (ב) האם יש להבחין בין מעמדו של עובר פגום מדאורייתא לבין מעמדו מדרבנן? (ג) האם אפשר לזהות, מבחינה ריאלית, שוולד שברחם הוא זה שחכמי התלמוד התכוונו אליו במאמרם 'אינו ולד'? (ד) על-פי איזה חכם יש לקבוע את מעמדו? (ה) האם אפשר לרבות מקרים אחרים, שבהם העובר אינו יכול להתקיים מחוץ לרחם? (ו) מה כוונת המימרה 'אינו ולד'? הרי אם אמו הייתה בחזקת היריון, איך אפשר שתוצר ההפריה לא יהא בגדר ולד?

22 ראה: ר' אליעזר ולדנברג, ציץ אליעזר, יג, קב. על דיון מקיף בתשובות הדנות בהפלה מלאכותית ראה: J. D. Bleich, 'Abortion in Halakhic Literature', *Tradition*, Winter 1968; D. M. Feldman, *Marital Relations, Birth Control and Abortion in Jewish Law*, New York 1968, pp. 251-294

ככל הנראה, הפוסקים המודרניים לא העלו לדיון את המקורות שב'פרק המפלת' להתיר הפלות מחמת השאלות הנזכרות. חכמי התלמוד לא יכלו לאבחן את מצבו של העובר לפני הלידה ולכן לא דנו בכוונה להפיל. חכמי התלמוד לא היססו לקבוע שתוצר הפריה אינו אנושי וראו קביעה זו כפשט על-פי תורת כהנים. קשה לברר בדיוק את כוונת הביטויים 'פניו ממוסמסות', 'עיניו טוחות', 'פניו בהמה' וכדומה. ייתכן שיתר-מאמצים בכירורים יועילו בזיהוי התופעות המוזכרות בתלמוד. ייתכן שיש שתי סיבות נוספות המונעות פוסקים מלהסתמך על המקורות האלה. האחת: חששם שהיתר כלשהו יגרום לריבוי הפלות. אף-על-פי שכבר פותחו שיטות לתיקון פגמים אחדים ולריפוי מחלות מסוימות בעובר בעודו ברחם; הטכנולוגיה, כיום, אינה מסייעת במקרים המוזכרים בתלמוד. כנראה, התופעות הנזכרות, רובן ככולן הן מחמת פגמים גנטיים או כרומוזומיים, שאין להם תיקון וגם אין סיכוי גדול שיישגו. יש סיבות טובות, הן לאישה, הן למשפחה, הן לחברה, למעט עד כמה שאפשר בעוברים פגומים, ואף יש סיכוי, שריבוי בדיקות יגרום להפלות נוספות. הסיבה השנייה יסודה במדע ובפילוסופיה של ימינו. כידוע, כל עובר בקרב בני אדם, אפילו הפגום ביותר, הוא תוצאת הפריה אנושית. קשה בימינו, לומר על תוצר הפריה שאינו אנושי וכך, לפי פשוטו, כוונת המימרה 'אינו ולד'.

שמא יש מקום במלאכת הפוסקים להוסיף ולזהות מבחינה ריאלית, את המקרים המוזכרים בתלמוד, שבהם העובר כה פגום עד שצורתו אינה אנושית ושאנו יכול להתקיים בכוחות עצמו מחוץ לרחם ואינו בגדר ולד לאחר לידתו או הפלתו הטבעית. בעזרת בדיקות אבחנתיות ובהסתמכות על המימרה 'אינו ולד' שבפי רבי, ר' יוחנן, ר' ינאי, ר' יוסי בי ר' יהושע, ר' זכאי וגידול, יתירו הפלה מלאכותית במקרים מתאימים. כל זה בתנאי שהאישה טמאה טמאת לידה, אך אין לה ימי טוהר, כפי שר' זעורה הציע. על-ידי כך לא תישאר לר' ינאי ולר' חנינה סיבה לצוות.